



ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ»

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια: Μαρία Γραμματικά
Αριθμός Μητρώου: 082015

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ουρανία Καλούρη
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιορδάνης Ψημμένος

Αθήνα 2017

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία
«Η συμβουλευτική σε νέους/ες ανέργους: Η περίπτωση
των NEETs (Not in Employment, Education, Training)»

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια: Γραμματικά Μαρία

Επιτροπή Εξέτασης:
Καλούρη Ουρανία, Καθηγήτρια ΑΣΠΑΙΤΕ
Ψημμένος Ιορδάνης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου
Βαικούση Δανάη, Καθηγήτρια ΑΣΠΑΙΤΕ

NEETs

Νέοι εκτός εκπαίδευσης, απασχόλησης ή κατάρτισης (Not in Education, Employment or Training)

- Η παρουσίαση περιλαμβάνει:
- Βασικά σημεία του θεωρητικού πλαισίου:
 - ως προς την έννοια και τις πτυχές του κοινωνικού αποκλεισμού
 - ως προς την Επαγγελματική Συμβουλευτική
- Χαρακτηριστικά των NEETs
- Μεθοδολογία της έρευνας
- Ανάλυση των δεδομένων
- Συμπεράσματα

Η έννοια και πτυχές του κοινωνικού αποκλεισμού

- Ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι μια δυναμική διαδικασία ενώ ταυτόχρονα μπορεί να είναι και κατάσταση. Η δράση του αποκλεισμού γίνεται δομική όταν επαναλαμβάνεται και επιβεβαιώνεται μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις και πρακτικές, και έτσι μετατρέπεται σε κατάσταση (Silver, 1994).
- Ακόμη περισσότερο, χαρακτηρίζεται ως «μια διαδικασία έκπτωσης» και ο αποκλεισμός γίνεται αντιληπτός ως «ένα γεγονός με διαβαθμίσεις» (Μουσούρου, 1998, σσ. 69-70).

Ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί έκφραση των κοινωνικών ανισοτήτων από τις οποίες και προέρχεται (Καυταντζόγλου, 2006)

- πως μπορεί να επιτευχθεί κοινωνική ένταξη των ατόμων μέσα στο πλαίσιο των παγιωμένων ανισοτήτων, περιλαμβάνοντας την εξάλειψη της φτώχειας, χωρίς την ευρύτερη ανάπτυξη κοινωνικής ισότητας (Lister, 1998).
- πως οι πολιτικές που αναπτύσσονται υπογραμμίζουν τελικά την αναπαραγωγή του κοινωνικού αποκλεισμού, ενώ έχουν ως στόχο την άρση του αποκλεισμού προς όφελος των αποδεκτών τους, παράλληλα τους στιγματίζουν ως ωφελουμένους και κοινωνικά αποκλεισμένα άτομα (Μουσούρου, 1998, σ. 77).

Η εργασία στην αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού

- Καθώς η έννοια της εργασίας βρίσκεται σήμερα σε ασταθές πλαίσιο, αναπτύσσοντας σε μεγάλο βαθμό την ελαστική εργασία και τις συνακόλουθες μορφές, «παράνομη, συμπληρωματική, προσωρινή, οικιακή/προσωπική», κάθε άλλο παρά εξασφαλίζει όρους ένταξης και επαγγελματικής ανάπτυξης των εργαζομένων (Ψημμένος, 1998, σ.226-7).
- Κι αυτή ακριβώς η μορφή της ελαστικής εργασίας είναι που λειτουργεί ως μηχανισμός αναπαραγωγής του κοινωνικού αποκλεισμού (Ψημμένος, 1998).

Η εργασία και η εκπαίδευση στην αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού

- Συμπερασματικά, η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού θα μπορούσε να προσεγγιστεί ως μια κοινωνική κατασκευή και τα αίτια να αναζητηθούν «στην κρίση των θεσμών και των μηχανισμών ένταξης» (Paugam, 1996, ό. α. στο Καυταντζόγλου, 2006, σ. 82).
- Στην πραγματικότητα, ο κοινωνικός αποκλεισμός ενέχει κοινωνική αδικία και δημιουργεί άνισες ευκαιρίες στην εκπαίδευση, την εργασία και τις πολιτικές (Barry, 2002), ο οποίος αναπαράγεται ακριβώς μέσα από τη λειτουργία της εκπαίδευσης και των μορφών εργασίας που διαμορφώνονται στο σήμερα.

Η Επαγγελματική συμβουλευτική

- προσπαθεί να καθοδηγήσει τα άτομα να σχεδιάσουν και να παίρνουν αποφάσεις σχετικά με την εργασία και την μάθηση. Καθώς οι άνθρωποι προσπαθούν να ανταπεξέλθουν στις πολυπλοκότητες του σημερινού κοινωνικού-οικονομικού πλαισίου, συχνά μπερδεύονται και αισθάνονται ότι έχουν «κολλήσει», νιώθοντας αβεβαιότητα για το πως να προχωρήσουν (Amundson, 2003, ό. α. στο Amundson, 2006).

Η πληροφόρηση ως μέρος του επαγγελματικού προσανατολισμού

- Κρίσιμο σημείο είναι η σύνδεση της συμβουλευτικής και της πληροφόρησης ως διευκολυντικός παράγοντας στη σύνδεση με την αγορά εργασίας.
- Ιδιαίτερα στη σημερινή εποχή με τις διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες, η πληροφόρηση κρίνεται απαραίτητη με σκοπό την ενίσχυση του ατόμου σε θέματα αναγνώρισης αναγκών αλλά και των κοινωνικών δομών και πολιτικών που αναπτύσσονται (Καλούρη, 2006).

Η Επαγγελματική συμβουλευτική

- Μια διαφορετική, κριτική θεώρηση της συμβουλευτικής, υποστηρίζει ότι ειδικά στις περιπτώσεις ατόμων με χαμηλή, εργατική προέλευση, δεν έχει θετικά αποτελέσματα καθώς δεν καταφέρνει να αναπτύξει μαζί τους γέφυρες και σημεία πρόσβασης (Willis, 2012).
- Χρειάζεται να αναπτυχθεί «μία προσέγγιση η οποία ούτε προσβάλλει ούτε και αγνοεί την εργατική τάξη και ταυτόχρονα αναγνωρίζει τη σημασία των δομικών παραγόντων» (Willis, 2012, σ. 384).

Η έννοια των NEET – Νέοι εκτός απασχόλησης, εκπαίδευσης ή κατάρτισης

- Οι NEETs, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας του Eurofound (2012, ό. α. στο Κόκκινος, 2013), συγκροτούν μια ομάδα με ιδιαίτερα ανομοιογενή χαρακτηριστικά, στην οποία περιλαμβάνονται:
- οι άνεργοι (μακροχρόνια ή μη), και
- κάποιες ευάλωτες κοινωνικά υποομάδες, όπως άτομα με αναπηρία ή ασθένεια, άτομα που επιβαρύνονται με οικογενειακές δεσμεύσεις και τη φροντίδα μελών της οικογένειας.
- Στις μη ευάλωτες κοινωνικά υποομάδες εννοούνται οι νέοι που δίχως να αντιμετωπίζουν παρόμοιους με τους παραπάνω περιορισμούς, με προσωπική επιλογή κρατούν μια στάση αποχής από την απασχόληση, την εκπαίδευση ή την κατάρτιση.
- Επίσης, περιλαμβάνονται οι νέοι είναι επιλεκτικοί σε θέσεις εργασίας και αναζητούν αυτές που να ανταποκρίνονται στα προσόντα και τις γνώσεις τους.
- Τέλος, υπάρχουν και οι νέοι που το ενδιαφέρον τους προσανατολίζεται σε καλλιτεχνικές δραστηριότητες.

Η έννοια των NEET έχει επικριθεί για διάφορους λόγους

- Οι Yates & Payne (2007), επισημαίνουν ότι οι «NEET» είναι μια προβληματική έννοια καθώς ορίζει τους νέους από αυτό που δεν είναι (Not).
- Θεωρούν ότι αυτοί οι νέοι φαίνεται ότι έχουν πολλαπλά, βαθιά και σύνθετα προβλήματα που μπορεί να σχετίζονται με την κατάσταση τους ως NEET, καθώς επίσης ότι διατρέχουν υψηλό κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού με το ενδεχόμενο να χαθούν μόνιμα στη μετάβαση από την εκπαίδευση στην εργασία.

ΙΝΕ/ΓΣΕΕ

- «Υλοποίηση Ενεργειών που Συγχρηματοδοτούνται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Προσαρμογής στην Παγκοσμιοποίηση (ΕΤΠ) EGF/2014/001 EL/NUTRIART».
- Το έργο απευθύνονταν σε νέους NEET και περιελάμβανε ως βασική ενέργεια την παροχή επαγγελματικής συμβουλευτικής και προετοιμασίας των υποκειμένων ώστε να ενταχθούν σε πρόγραμμα επαγγελματικής κατάρτισης και στην αγορά εργασίας.

ΙΝΕ/ΓΣΕΕ

- Η υλοποίηση του έργου προβλέπονταν για τις περιφέρειες Αττικής (Αθήνα) και Κεντρικής Μακεδονίας (Θεσσαλονίκη). Η Ενέργεια Α και οι συνεδρίες συμβουλευτικής με τους ωφελούμενους ξεκίνησαν στις 19 Οκτωβρίου 2015. Εντάχθηκαν στο έργο συνολικά 245 ΝΕΕΤs, 168 στην Αθήνα και 77 στη Θεσσαλονίκη.
- Οι 20 πρώτες ώρες της διαδικασίας διήρκησαν μέχρι και το τέλος Δεκεμβρίου 2015. Οι τελευταίες 5 συνεδρίες της Ενέργειας Α που αναφέρονται στο στάδιο της μεταπαρακολούθησης -Follow up, ξεκίνησαν στις 18 Ιανουαρίου 2016 και διήρκησαν έως τα τέλη Μαρτίου 2016.

Ερευνητικά ερωτήματα

- Ο στόχος της έρευνας είναι να αποτυπωθούν τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των κοινωνικών υποκειμένων και να διαγραφεί το προφίλ των NEET που εντάχθηκαν στο έργο. Διερευνώνται τα οφέλη που αποκόμισαν κατά την συμμετοχή τους στο έργο, κυρίως ως προς τη διαδικασία της συμβουλευτικής, καθώς επίσης διερευνώνται τα κίνητρα και οι ανάγκες που τους οδήγησαν στην κατάρτιση.
- Ως προς την επίτευξη του ερευνητικού προβληματισμού τέθηκαν τα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:
- Πως αξιολογούν τη συμβουλευτική διαδικασία που συμμετείχαν;
- Ποια ζητήματα ανέδειξε η επαγγελματική συμβουλευτική;
- Ποια ήταν τα κίνητρα και οι προσδοκίες που τους οδήγησαν στη συμμετοχή τους σε πρόγραμμα κατάρτισης;
- Υπάρχουν διαφορές μεταξύ των υποκειμένων της έρευνας αναφορικά με την ένταξη τους στην κατάρτιση βάσει διαφόρων χαρακτηριστικών, π.χ. φύλου, κοινωνικής και οικονομικής κατάστασης;

Προσέγγιση και πληθυσμός της έρευνας

- Το δείγμα της έρευνας αφορά τους ΝΕΕΤ οι οποίοι εντάχθηκαν στην Ενέργεια Α: Επαγγελματική Συμβουλευτική και αποτελεί μέρος του πληθυσμού των ΝΕΕΤ οι οποίοι είχαν αιτηθεί τη συμμετοχή τους στο συγχρηματοδοτούμενο έργο
- Το παραπάνω σημαίνει ότι ακολουθήθηκε ο σχεδιασμός της μελέτης περίπτωσης (case study), παρέχοντας την ευκαιρία να μελετηθεί μια πλευρά ενός θέματος, σε περιορισμένη χρονική έκταση που αφορά την αλληλεπίδραση παραγόντων και γεγονότων (Bell, 1999).

Εργαλεία συλλογής δεδομένων της έρευνας

- α) Αίτηση συμμετοχής στο πρόγραμμα,
- β) Αξιολόγηση της Επαγγελματικής Συμβουλευτικής του προγράμματος “EGF-NUTRIART” και
- γ) Έντυπο Μεταπαρακολούθησης Follow Up.
- Για την εγκυρότητα και την αξιοπιστία των εργαλείων πραγματοποιήθηκε πιλοτική εφαρμογή τους σε μικρό αριθμό συμμετεχόντων προκειμένου να ελεγχθεί η σαφήνεια των ερωτήσεων.
- Παράλληλα, για την κατασκευή τους αντλήθηκαν πληροφορίες από στελέχη της ομάδας έργου και συνεργάτες-επαγγελματικούς συμβούλους της δομής των ΕΚΠΑ, με στόχο να καλυφθούν όσο το δυνατό περισσότερο οι διαστάσεις και οι δράσεις εφαρμογής του έργου.

Περιορισμοί και ηθική της έρευνας

- Η παραγωγή δεδομένων είναι πολύπλοκο θέμα, διευκολύνει όμως την κατανόηση των θεμάτων η τοποθέτησή τους σε ένα ευρύτερο κοινωνικό, πολιτισμικό και ιστορικό πλαίσιο (Bryman, 1988). Η επιλογή του θέματος και ο σχεδιασμός της έρευνας είναι επηρεασμένα από τις αξίες και τις αντιλήψεις της ερευνήτριας, με άλλα λόγια «τα δεδομένα που συγκεντρώνονται είναι ήδη εμποτισμένα εννοιολογικά» (Κυριαζή, 2005, σ. 25).
- Ένας σημαντικός περιορισμός που τίθεται μεθοδολογικά ως προς την γενίκευση των συμπερασμάτων αφορά τον πληθυσμό της έρευνας. Τα συμπεράσματα της έρευνας μπορεί να αποβούν χρήσιμα αλλά περιορίζονται στον πληθυσμό που εντάχθηκε στο συγκεκριμένο πρόγραμμα.
- Δηλαδή, τα στοιχεία που χρησιμοποιούνται και τα συμπεράσματα που συνάγονται δεν αναφέρονται στα χαρακτηριστικά των NEET στην Ελλάδα εν γένει, αλλά σε αυτούς που συμμετείχαν στο πρόγραμμα.

Προφίλ και κοινωνικό- δημογραφικά χαρακτηριστικά των ΝΕΕΤ

- Η μεγάλη πλειοψηφία των ατόμων είναι άγαμοι (σε ποσοστό 90,6% του συνόλου), ενώ ένα μικρό ποσοστό (9,4%) δηλώνει ότι είναι έγγαμοι ή/ και διαζευγμένοι
- η μεγάλη πλειοψηφία των νέων απέχει από την αγορά εργασίας για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των 12 μηνών (89,4%).
- η μεγάλη πλειοψηφία των νέων δεν είχε συμμετάσχει στο παρελθόν σε κανένα πρόγραμμα κατάρτισης (91,0%).

Τα αντικείμενα κατάρτισης

- **A. Βασικές γνώσεις και δεξιότητες**

- Γραμματειακή και Διοικητική Υποστήριξη
- Ειδικός Εφαρμογών Αισθητικής
- Εκμάθηση Βασικών και Εξειδικευμένων Δεξιοτήτων Η/Υ (ΤΠΕ)
- Οργάνωση Διαχείριση Αποθήκης-Logistic Management
- Πωλήσεις-Μάρκετινγκ, Μάρκετινγκ σε Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης
- Τεχνικός Αρτοποιός Ζαχαροπλάστης
- Τεχνικός Μαγειρικής και Ζαχαροπλαστικής
-

- **B. Υψηλότερο επίπεδο γνώσεων και εξειδίκευσης**

- Διοικητικό και Οικονομικό Στέλεχος Επιχειρήσεων- Λογιστική
- Οργάνωση και Διοίκηση Επιχειρήσεων και Ανθρώπινου Δυναμικού
- Εκπαίδευση Ενηλίκων – Χρήση Νέων Τεχνολογιών στην Εκπαίδευση – Ειδική Αγωγή
- Προσχολικής Αγωγής Δραστηριοτήτων Δημιουργίας και Έκφρασης
- Ειδικός Εφαρμογών Πολυμέσων (Web Designer - Developer / Video Games)

Κοινωνικά χαρακτηριστικά και κατάρτιση

- Σε μεγαλύτερο ποσοστό παρακολούθησαν οι γυναίκες αντικείμενο κατάρτισης το οποίο απαιτούσε υψηλότερο επίπεδο γνώσεων και εξειδίκευσης
- Το στοιχείο αυτό ενισχύεται από το γεγονός ότι κατά την ένταξη των ατόμων στο έργο, οι γυναίκες εμφανίζονται να έχουν υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο συγκριτικά με αυτό των αντρών. Σε μεγαλύτερο ποσοστό οι γυναίκες, έναντι των αντρών, συνέχισε την εκπαίδευση σε δομές μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΙΕΚ/ ΑΕΙ/ ΤΕΙ)
- Από την άλλη πλευρά, η οικονομική κατάσταση των υποκειμένων δεν φαίνεται να σχετίζεται αντίστοιχα το επίπεδο κατάρτισης.

Κοινωνικά χαρακτηριστικά και κατάρτιση

- Αυτό που διαπιστώνεται όμως, είναι ότι το μεγάλο ποσοστό αυτών που δεν εντάχθηκαν και δεν παρακολούθησαν κάποιο πρόγραμμα κατάρτισης, προέρχονται από την κατηγορία με τα χαμηλότερα εισοδήματα, γεγονός που θέτει τα ζητήματα της κοινωνικής καταγωγής και της κουλτούρας που μεταφέρουν τα κοινωνικά υποκείμενα απέναντι στην κατάρτιση και την εκπαίδευση γενικότερα
- Η πλειοψηφία αυτών που ανήκουν σε ΕΚΟ προτιμούν αντικείμενα κατάρτισης με χαμηλότερο βαθμό εξειδίκευσης, έναντι των άλλων κοινωνικών υποκειμένων

Η εμπειρία της συμβουλευτικής διαδικασίας

- Η μεγάλη πλειοψηφία δηλώνει ότι δεν είχε συμμετάσχει στο παρελθόν σε διαδικασία Επαγγελματικής Συμβουλευτικής (86,1%), και συνεπώς δεν είχε συγκεκριμένες προσδοκίες
- Ωστόσο, αν και αρχικά δεν ήταν ξεκάθαρο τι να περιμένουν, ήταν θετικοί στην πορεία της διαδικασίας καθώς δήλωσαν
- ικανοποιημένοι (μάλλον θετικά και πολύ θετικά 89,0%, Πίνακας 26),
- ότι είχαν τη δυνατότητα να συζητήσουν επιμέρους θέματα που τους απασχολούσαν (92,2%), με κύρια έμφαση σε ζητήματα προσωπικής ανάπτυξης.
- Με άλλα λόγια φάνηκε ότι η συμβουλευτική επεκτάθηκε και σε άλλους τομείς της ζωής των ατόμων με τους οποίους συνδέεται γενικότερα η επαγγελματική ανάπτυξη, ανάλογα με τις ιδιαίτερες ανάγκες του καθένα.

Ζητήματα που αναπτύχθηκαν κατά τη διαδικασία επαγγελματικής συμβουλευτικής

- Να γνωρίσω περισσότερο τον εαυτό μου (93,5%), με βαθμό ικανοποίησης κατά 68,2%,
- Να εμπιστευτώ περισσότερο τον εαυτό μου (90,2%), με βαθμό ικανοποίησης κατά 63,3%,
- Να ξεκαθαρίσω τους στόχους μου (88,6%), με βαθμό ικανοποίησης κατά 64,9%,
- Να πάρω αποφάσεις (89,4%), με βαθμό ικανοποίησης κατά 62%.

Η Συμβουλευτική σχέση

- Σχέση εμπιστοσύνης προς τον / την σύμβουλο (95,9%),
- Αποδοχή / Κατανόηση από τον / την σύμβουλο (98,0%),
- Ενθάρρυνση και υποστήριξη από τον / την σύμβουλο (96,7%).

Το ενδιαφέρον και οι προσδοκίες για την κατάρτιση

- Οι παράγοντες που διαμόρφωσαν την ανάγκη για κατάρτιση (Πίνακες 41-54):
- τις εξελίξεις που έφερε η οικονομική κρίση (57,6%),
- Οι παράγοντες που επηρέασαν περισσότερο το ενδιαφέρον τους :
- Η απόκτηση πρόσθετων προσόντων για να είμαι πιο ανταγωνιστικός στην αγορά εργασίας (68,2%),
- Η παροχή οικονομικών κινήτρων, επιδότηση μέσω του προγράμματος, (64,1%),
- Η ανάγκη για προσωπική ανάπτυξη (61,2%).

Το ενδιαφέρον και οι προσδοκίες για την κατάρτιση

- Οι προσδοκίες που είχαν την μεγαλύτερη βαρύτητα :
 - Η ανάπτυξη και βελτίωση των γνώσεων μου (69%),
 - Η ανάπτυξη και βελτίωση δεξιοτήτων -ικανοτήτων (63,3%).
-
- οι παράγοντες που επηρέασαν το ενδιαφέρον τους σε μικρότερο βαθμό είναι οι ακόλουθοι:
 - Η μεγαλύτερη κοινωνική αναγνώριση (25,3%),
 - Επιρροή από το οικογενειακό περιβάλλον (10,2%).

Τελικές Παρατηρήσεις- Συμπεράσματα

- Οι περισσότεροι από τους νέους NEET που εντάχθηκαν στο πρόγραμμα κατάρτισης, φάνηκε πως θέλουν να αξιοποιήσουν την δράση που προσφέρει το πρόγραμμα, τόσο για να αποκτήσουν περισσότερες γνώσεις και δεξιότητες όσο και για να ενισχύσουν τα προσόντα τους κατά την ένταξη τους στην αγορά εργασίας.
- Θεωρούν την κατάρτιση ως μια ευκαιρία να εμβαθύνουν αφενός σε θεματικά αντικείμενα που τους ενδιαφέρουν και αφετέρου να ενισχύσουν τη δυνατότητα για προσωπική και επαγγελματική ανάπτυξη που αφορούν τους τρόπους αναζήτησης εργασίας, σύνταξης βιογραφικού, αλλά και της ανάδειξης των προσωπικών δεξιοτήτων.

Τελικές Παρατηρήσεις- Συμπεράσματα

- Τα κοινωνικά υποκείμενα βρίσκονται μπροστά σε ένα νέο καθεστώς διαρκούς ανασφάλειας και αυτή η εμπειρία της αποχής από την εργασία έχει οδηγήσει πολλούς συμβουλευόμενους να δυσκολεύονται να αντιμετωπίσουν αυτήν την δύσκολη κατάσταση στην οποία βρίσκονται.
- Αυτή η έλλειψη αυτοεκτίμησης μετατρέπεται σε αποφασιστικό παράγοντα που συμβάλλει στο να αισθάνονται απομονωμένοι και αποκλεισμένοι από την κοινωνία, με συνέπεια την αποδοχή της ταυτότητας από τους ίδιους ως άτομα μη ικανά να ανταπεξέλθουν στις πολυπλοκότητες του σημερινού κοινωνικού-οικονομικού πλαισίου.
- η κατάσταση αποχής των νέων αυτών από δομές απασχόλησης, εκπαίδευσης και κατάρτισης, συνδέεται άμεσα με το κοινωνικό σύστημα το οποίο αδυνατεί να ερμηνεύσει και να αναστείλει την κοινωνική τους διαδρομή. Ως εκ τούτου, σημειώνεται ότι η κατάσταση αποχής από την εκπαίδευση – κατάρτιση - απασχόληση, είναι αποτέλεσμα τόσο των ατομικών επιλογών και των ψυχολογικών παραγόντων όσο και των κοινωνικών δομών και συνθηκών.

Τελικές Παρατηρήσεις- Συμπεράσματα

- Είναι αναγκαίο να αναπτυχθούν προσεγγίσεις συμβουλευτικής που να μην επικεντρώνονται αποκλειστικά στα ατομικά χαρακτηριστικά τα οποία ορίζουν το άτομο ως αποκλειστικά υπεύθυνο που βρίσκεται σε αυτή την κατάσταση.
- Χρειάζεται να συμπεριληφθούν το κοινωνικό-οικονομικό- πολιτισμικό πλαίσιο, οι κοινωνικές πολιτικές και το σύστημα εκπαίδευσης/ κατάρτισης, αν θέλουμε να αποτρέψουμε την εξατομίκευση των αιτιών.